

I. AZ ŐS- ÉS ÓKORTÖRTÉNETI OSZTÁLY TÖRTÉNETE

Az Aquincumi Múzeum

A fejlődés útjának egy jelentős szakaszát érte már el a régészeti kutatás, amikor a várostörténeti múzeumok létesülésének általános folyamatában a magyar főváros múltját kutató intézmény megalapítására sor került.

Ha visszapillantunk a régészeti kutatás magyarországi történetére, megállapíthatjuk, hogy ebben a fejlődésben hazánk és fővárosunk olyan sorrendi helyet foglalt el, ami miatt nem kell szégyenkezünk. Már Hunyadi Mátyás korában gyűjtögetni kezdtek az ókori feliratokat, 1773-ban tanszéket kap az egyetemen az „érem- és régiségtan”, 1785-ben Schönwisner István a „pannoniai régészet alapítója” Magyarországon az első tervszerű feltárást végzi az óbudai Flórián téren, és azonnal megírt, latin nyelvű könyv alakjában közreadott ismertetésével a „feldolgozási skálának olyan szélességét mutatta be, hogy azon a felfogás érettsége dolgában ma sem haladtunk túl”. A kincseletek hasznából azonban a Kincstár korán részesedni kívánt, és már 1776-ban királyi leirat rendelte el, hogy a talált kincs értékéből ha az 150 Ft-on felül van $\frac{1}{3}$ rész illeti meg őt, a földtulajdonos, illetve a találó mellett. Az udvari kancellária 1798-ban konkretizálta ezt a rendelkezést: még az antik rézérméket is át kell adni a császári pénzgyűjtemény számára a só-, harmincad- és kamarai uradalmi pénztáraknak. A rendelkezés eredményességéért küzd a Helytartótanács 1813-ban kiadott körrendelete: ha a találó a kincseletet eltitkolja az ő $\frac{1}{3}$ részét a feljelentője kapja meg. Félgyarmati, kizsákmányolt helyzetünk eszerint a régészeti gyűjtés területén is megnyilvánult. József nádor közbeavatkozásával érjük el 1813-ban azt a rendelkezést, hogy a kincseletekből, a bécsi udvari éremtár elsődleges kiválasztása után a Magyar Nemzeti Múzeumot, majd a pesti egyetem Érem- és Régiségtárát illeti meg a vásárlási jog. Csak a szabadságharc idején születik a nemzeti érdekeket szolgáló rendelet. Kossuth Lajos, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke, 1848. XI. 30-án intézkedik, hogy a sáncolási munkák közben talált régiségeket a lelőhely és a mélység pontos feljegyzésével le kell foglalni a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Függetlenségi harcunk elbukásával azonban a kincseleteket (1867 júniusig) megint Bécsbe kellett küldeni kiválasztás végett. Így jutottak a császárvárosba azok a római kori mozaikpadozatrészek is, amelyek az Óbudai Hájógyár építkezései során (1854—1857) kerültek elő, és sok más értékes történeti emlékünk.

A Habsburg-császárság fővárosában 1856-ban felállított „Központi Régészeti Bizottmány”, hatásköre kiterjedt Magyarországra is, legalábbis 1861-ig. A tudományos nemzeti irányításának kezdetét a Tudományos Akadémia keretében 1858-ban megalakított Archeológiai Bizottság jelentette hazánkban. Ápolta múltunk tárgyi emlékei iránti érdeklődést a „Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága” is, amelynek vándorgyűlésein számos ízben hangzottak el lelkes felszólalások műemlékeink védelmében, pl. Kubinyi Ferenc az 1842. évi gyűlésen javasolta régészeti szak megszervezését. A gyűlések színhelyén és alkalmával rendezett régészeti kiállítások (az 1845. évi pécsi vándorgyűlés

óta több helyen) is hozzájárultak a régészet népszerűsítéséhez, a Nemzeti Múzeum kiállításai mellett.

A Tudományos Akadémia 1867-ben országos Archeológiai Bizottság létesítését tervezi, de négy év múltán is még nyílt levél sürgeti ennek megvalósítását. A központi ellenőrzés tehát nem valósul meg, de tudományszakunk ezen hőskorában erős egyéniségek lépnek fel. Rómer Flóris ilyen nagy egyéniség, aki elsőként (1869-ben) nagyobb nyomatókkal sürgette városi múzeumok létesítését. Tervezetet is készített — múzeumtípusának megfelelt a később megvalósult Fővárosi Múzeum —, de a magyar főváros közgyűlését még nem tudták megnyerni ennek a gondolatnak. Kiadott egy Múregészeti Kalauzt is — amelynek jelentős szerepe volt a hazai szaktudomány fejlődésében —, megelőzve két évtizeddel a berlini szakembereket. Megindítja az Archaeológiai Értesítőt, hogy szervezzen, mozgasson a folyóirat hasábjain is. Ennek szerkesztőjeként borongós hangulatú cikkben veti fel a kérdést: hogyan lehetne régészetünkön segíteni? „Gyűjtünk, mint a szarka (írja 1870-ben). Kutatás címén tervszerűtlenül feldőlünk a sírokat és halmokat . . . Irogatunk, de dolgozataink nivója miatt szégyenkezhetünk . . . Kiállításaink színvonala nem több, mint a vadászé . . . Legbecsesebb leleteink külföldre vándorolnak . . . Kincásó sehol sincs annyi, mint nálunk, akiktől a pesti Király u.-ba kerülnek a fémleletek, ahol beolvasztják őket . . .” Tennivaló van tehát bőven, és Henszlmann Imre 1870-ben törvényjavaslatot nyújt be (a „Tisztelt Házban” a „történeti és műemlékek és régiségek fenntartása, biztosítása és kijavítása tárgyában”), amelyben pl. országos felügyeletet, intézkedéseket követel a történeti és műemlékek körül. Máig időszerű az 1870. évi 10. tc. 22§ („Az építési ügyet a fővárosban szabályozó utasítás”) 13. pontja: „ha épületbontás vagy alapozás közben régiségek kerülnek elő, a találó köteles azonnal bejelenteni a Főv. Tanácsnak és ennek intézkedését bevárni a talált tárgy érintetlenül hagyásával . . . A Tanács a . . . Múzeumot haladéék nélkül értesíti.” (Sajnos, a szabályzat csak 1886. IX. 1-én lépett érvénybe!)

A „Magyar Tudományos Egyetemen” erőteljesen folyik a régészeti oktatás: ennek jeleként Hampel József hallgató megkoszorúzott pályaművét (Aquincum történetének vázlat) 1871-ben közlik nyomtatásban is. A társadalom felé sem hallgat a propaganda, és pl. a „népnevelőkhöz mint az őstörténelem pionirjaihoz” felhívást bocsátanak ki: tanítványikat és vasárnapi (iskolai) hallgatóikat buzdítják a régiségek mentésére. Minthogy a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága nem rendelkezett végrehajtó stb. hatalommal, Pauler Tivadar miniszter 1872-ben megszervezte a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságát. A külföldi szakkörök is felfigyeltek a magyarországi eseményekre, és 1876-ban fővárosunkban rendezték meg az antropológiai és archeológiai kongresszust, egybekötve azt országos kiállítással. Ez annyira előrelendítette a régészet ügyét hazánkban, hogy később a kiállítások és kongresszusok rendszeres megismétlését javasolták. Salamon Ferenc a főváros megbízásából három kötetben megírta az egyesített főváros múltjának első összefoglaló történetét, az 1878-ban, illetve 1885-ben megjelent kötetek is kedvezően befolyásolták a közvéleményt a múzeumügy iránt. De a Magyar Tudományos Akadémia költségvetésében a régészet kutatásait a történelem és a nyelvtudomány mögött kb. csak 40%-os anyagi támogatással (pl. 1879-ben 5000 Ft-tal) méltányolták.

Míg Ausztriában, a Bécs környéki Carnuntum feltárása 1877-ben rendszeresen megindult — előbb az állam, majd a „Carnuntum-egylet” által rendelkezésre bocsátott anyagi eszközökből —, addig Aquincumban a Schönwisner-féle példászerű kezdeményezést száz éven át nem követte tudományos szempontból hasznos folytatás.

Gömöri Havas Sándor elévülhetetlen érdeme, hogy kormányzati tényezők rokonszenvét megnyerte a fővárosi régiségek felkutatására. A Műemlékek Országos Bizottsága közbenjárására a minisztériumtól 1880 júliusában 6000, majd a Fővárostól évi 2000, később 3000 Ft-ot szerzett a rendszeres ásatások megindítására. A Főváros „régészeti szakbizottmányt” küldött ki a felhasználás irányítására, G. Havas Sándor elnöklete alatt. A régészet és a múzeumügy iránt megerősített közvélemény hatására jellemző, hogy pl. az első (1880. évi) ásatási kampányhoz százezreket, targoncákat, deszkanyagot a budai főegyház raktára kölcsönzött, s a pesti oldalon előkerült népvándorláskori három gazdag

11358
1886-1887 évi tan. j.

Cserlőczy Miksa, I. alpolgármester előterjesztése, egy fővárosi múzeum létesítése iránt;

24.

A tanács egy fővárosi múzeum felállítását szűk körűen tartván, e tekintetben javaslatokkal szándékozott járulni a közgyűlés elé.

A létesítendő fővárosi múzeum célja volna, hogy abban a közgyűlésszerű és szabványos rendezésű, így az azt tanulmányozni lehessen, mint a közenségek hozzá férhetővé tételével, az oly tárgyak, melyek akár az ország történelmét a fővárossal szorosabban összekapcsoló egyes kiváló események, akár a főváros specialit helyi történelmére vonatkoznak, vagyilyenek, pecsétek, okiratok, képek, papírok, térképek, zászlók, jegyzetek, bútorok, tárgyak és más oly használati tárgyak, melyek a fővárosban előfordult eseményekről események alkalmával, vagy bármely tekintetben kiváló események által használatosak. Továbbá az oly tárgyak is, melyek a fővárosi fogadás fejlődésével, s ezek működési állapotát

sír leletanyagát pedig a Nemzeti Múzeumnak ajándékozták a mérnökök. A Csigadomb alól, az amfiteátrum feltárásával, nagyszabású romemlék, a Monarchia területén (a polai és salonai amfiteátrumok után) a harmadiknak feltárt körszínház bontakozott ki. A kezdeti kitűnő eredmény hatására a minisztérium további összegeket utalt ki, és jelentősebb anyagi áldozatot vállalt a Fővárosi Tanács is. Ebből kezdhették meg a rendszeres ásásokat a Papföldön 1881. tavaszán. Az értékes apró leletekre való tekintettel a Műemlékek Országos Bizottsága 1882-ben felveti egy aquincumi kiállítás gondolatát, s bár a Főváros a III. ker. előljárásság egyik helyiségét fel is ajánlotta és megbízta a rendezéssel G. Havas Sándort, a Nemzeti Múzeum képviselője elhárította a gondolatot azzal, hogy ők külön kiállítást terveznek az aquincumi emlékyanyagból. 1883-ban G. Havas Sándor ugyanakkor megbízást kap a csigadombi és papföldi emlékek kiállításának megrendezésére. A főváros törvényhatósága 1882-ben utasítja „régészeti szakbizotmányát” arra is, hogy „igyekezzék föltalálni Fehéregyháza romjait”. A következő években az ásatási hitelkeretek jelentős részeit használják el erre az új feladatra, de minthogy Árpád vezér díszes sírja nem mutatkozott az árkokban, bőszen támadó cikkek jelentek meg a hírlapokban G. Havas Sándor „pénz-pazarlása ellen”, és a Főváros átmenetileg beszüntette az ásatások anyagi támogatását. Az országgyűlésen gróf Andrassy Manó ócsárolta a régészetet, tudományellenes követői akadtak a fővárosi közgyűlésen is. Tudományszakunk ezen „hőskorának” harcosai azonban más arcvonalon előnyomultak, mégpedig a közönségnek való bemutatás, a kiállítás vonalán. Az 1885. évi országos kiállításon, a fővárosi pavilonban négy falitárlóban mutatták be Aquincum emlékeit, de már Thorma Károly rendezésében. Ez az első aquincumi kiállítás azonban nagyobb tetszést nem keltett, mert a leírás nem készült el róla, és az óbudai ásások két nyelvű monográfiája is végképp elmaradt, noha a Főváros 2500 Ft-ot szavazott meg ezek költségeire.

A Fővárosi Múzeum létesítésének szükségességét a Főváros Tanácsa 1885. nov. 13-án hozott határozatával elvileg elismerte, és megbízta az alpolgármester Gerlóczy Károlyt a konkrét és részletes javaslat kidolgozására. Gerlóczy 1886. április 7-én kelt előterjesztésében vázolta a létesítendő múzeum feladat- és gyűjtőkörét, és javasolta, hogy erre a célra szerezék meg az országos kiállítás területén épült képzőművészeti csarnokot. A Főváros Tanácsa csak másfél év múltán tárgyalta meg ezt az előterjesztést; 1887. okt. 20-án Kammermayer Károly polgármester elnöklété alatt elrendelte a Városterületi Múzeum megszervezését.

Állandó kiállítást és saját épületet a Fővárosi Múzeum ókori részlege kapott elsőnek. Már 1888-ban megtörtént az első lépés az aquincumi ásások eredményeinek együtt tartására és állandó bemutatására, amikor a Kreml-malom egyik bérelt helyiségében kiállították az 1885. évi országos kiállításon bemutatott tárgyakat. A Főváros Tanácsa 1893-ban megszavazta a külön múzeum építésének költségeit az aquincumi rommezőben. Az Orczy Gyulától tervezett, 1894-ben (V. 10-én) felavatott, egyetlen termes kis helyörténeti múzeum már a megnyitáskor szűknek bizonyult. 1895 őszen kibővítik a két szárny hozzácsatolásával, mert a rommező gondozására beállított munkásokat csaknem állandóan a leletmentéseknel és a kiegészítő kutatásoknál kellett foglalkoztatni. Felavatáskor azt írták, hogy „Arra is gond lesz, hogy a környéket nivellálják és begyepesítsék”, — de az ígért megvalósítása 1963-ig váratott magára.

A Fővárosi Múzeum többi osztályának kiépítése azonban már annyira késik, hogy még egy évtized múlva is javaslatokkal találkozunk a szakajtó hasábjain: „leghelyesebb lenne, ha a már létező Aquincumi Múzeumból fejlesztenék ki a főváros történeti múzeumát, amelynek a Rommezei Múzeum az ókori osztályát képezné, és Kuzsinszky Bálintot bíznák meg az új múzeum vezetésével, valamint a gyűjtési előmunkálatokkal.” (Ez a javaslat méltatlanul figyelmen kívül hagyja, hogy Toldy László, a városi levéltár vezetője, már az 1887. évi tanácsi döntés után megkezdte a gyűjtést!) Három év múltán, 1899-ben tényleg megbízták Kuzsinszky Bálintot a Fővárosi Múzeum vezetésével és kiépítésével. Ez az év fordulatot jelent annyiban is, hogy a Főváros Tanácsa és közgyűlése — tizenkét évi késés után — (1899. IV. 26-án) határozatot hozott a múzeum (és könyvtár) szerkezetét, rendszeres javadalmazását (évi 3000 Ft) illetően, és kijelölte ellenőrzésére a Múzeumi és Könyv-

2. Az Aquincumi Múzeum épülete

tári Bizottságot, amelybe a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját is felkérték közreműködésre.

A „Székesfőváros” tehát nem valami példás lendülettel ápolta saját múzeumának ügyét, de már 1885 óta több olyan feladat felelős gazdájának érezte magát, amelyek múzeum funkciói.

Kezdetben az emléktárgy gyűjtésére sokat áldozott (ásatások Óbudán!), majd a népszerűsítő bemutatás és nyomtatott kiadványok megvalósítására ajánlott fel jelentős anyagi eszközöket. Sajnálatos, hogy személyi nehézségek folytán ezek részben elmulasztott lehetőségek maradtak. A saját múzeumépület, tudományos munkahely, saját személyzet és szervezet, ezek a múzeumot alkotó tényezők, amelyeknek megteremtésére hosszabb időn át kellett várni. A történelmi emlékvédelmi rendszet is olyan terület, amelyen nem várta meg a székesfőváros az 1887. évi (jogi és formális) megalapítás eljövételét. A Tanács már 1885. VII. 16-án elrendelte, hogy a III. kerületben kiadott építkezési engedélyeket közöljék a Fővárosi Régészeti Bizottmány elnökével (tehát már nem a Nemzeti Múzeummal). G. Havas Sándor és Zsigmondy Gusztáv az így nyert támpontok alapján kísérhették figyelemmel a Majláth utcai, illetve a Viktória téglagyári és a Raktár utcai hálózatépítkezéseket. Zsigmondy, aki lelkes mérnök és műemléki bizottsági tag volt, ismételt kutatásokat is végez az egyesítés óta gyorsuló ütemben épülő Óbudán. Viszont a formális és jogi saját múzeumalapítás után sem terjeszthették ki ezt a rendszeti intézkedést a székesfőváros többi kerületére, így pl. 1889-ben a II. ker. kapitányság a Török utcai sírok előkerüléséről a Nemzeti Múzeumot értesítette, ahonnan Kuzsinszky Bálint szállt ki a helyszínre, a leletanyag megmentésére, s még pl. 1892-ben is a szabályoknak megfelelően szállíthatták be a Nemzeti Múzeumba a Budán talált római kori sírleleteket, és több, véletlenül előkerült kisebb régiségeket. A Budapest területén előkerült őskori és népvándorláskori szörványos leletanyag pedig még évtizedeken át a Nemzeti Múzeum raktáraiiba jutott, míg a válogatott fémtárgyak pedig régebben szabályosan, majd később rejtetten a bécsi Kunsthistorisches Museumba vándoroltak.

A Rómer által elvetett, majd G. Havas buzgalma révén felnövesztett mag azért lassan, de növekedésnek indult. Rómer Flóris, aki a hazai régiségtudomány népszerűsítésével heradhatalan érdemeket szerzett, még éppen megérte a főváros és több vidéki város helytörténeti múzeumának megszületését. A Főváros is újabb lehetőségek adásával a múzeumügy népszerűsítésének fontosságát méltányolta. Közgyűlése 1889-ben elhatározta a Budapest régiségei c. népszerűsítő évkönyv rendszeres kiadását — amelyből 1900-ig két kötet jelent meg, gazdag tartalommal —, majd rendelkezésre bocsátotta az anyagi eszközöket az aquincumi romok és leletek Vezetőjének kinyomtatásához. Fröhlich Róbert egyetemi tanár méltán fejezhette ki várakozását: „az aquincumi régiségek iránt növekedni fog az érdeklődés ilyen alkalmas útmutató mellett”. Aquincum hírneve a határokon is túlterjedt, és 1889-ben Bécsből a nemzetközi antropológiai és ősrégészeti kongresszus 80 főnyi szakembersportja azért rándult ki a magyar fővárosba, hogy a Nemzeti Múzeum kiállításán kívül a római kori Aquincum feltárását megtekintse. Hatásos volt, hogy Kuzsinszky Bálint épp 30 főnyi munkással ásatott, friss eredmények között kalauzolhatta Nyugat és Kelet szakembereit. Az ezen évben megnyílt „Aquincumi vendéglő” (Kreml-malom) helyiségében berendezett kis „állandó régészeti kiállításhoz” a világhírű Virchow is elismerő megjegyzést fűzött: „Sie haben hier ein schönes Stück Culturgeschichte aufgeräumt.” A Főváros áldozatkészségének köszönhető az is, hogy két évi szünetelés után (1887-ben) folytatódtak Óbudán az ókori ásatások is, miután az előző években (G. Havas Sándor, Tholt T., Wekerle Sándor) „Fehéregyháza” után nyomoztak Óbudán eredménytelenül, de költségesen. A papföldi feltárás, fenntartás stb. munkálatai évi 3000 Ft hitelkeretből folytatódhatnak. Igen lassan kezd kialakulni az önálló személyzeti állomány is. Az állandó őr mellett az ásatás tudományos vezetője is (1887-ben még Thorma Károly, 1888-tól Kuzsinszky Bálint) külön tiszteletdíjat kap a Fővárostól, az Aquincumi Múzeum költségvetésében csak 1900-tól találunk előirányzatot saját igazgató fizetésére. A Nemzeti Múzeum segítségnyújtása munkaerőben nagy támogatást jelent az újszülött múzeumnak.

Régészetünk első szakemberei és múzeumunk első vezetői alapképzettségükben általános archeológusok voltak. Ezért nem meglepő, hogy az Aquincumi Múzeum első vezetője, Kuzsinszky Bálint hivatottan vezetett őskori ásatásokat is, bár az egyetemen még mint hallgató bronzkori témával nyert 50 Ft-os pályadíjat. Így 1891 nyarán még G. Havas Sándor életében 4 db őskori urna került elő a soroksári Duna-ágnál (ma IX. Soroksári u. 31.), az ő kezdeményezése alapján indul itt tervszerű feltárás.

Talán nem véletlen egybeesés az, hogy a várostörténeti múzeumok létesítésének gondolatával párhuzamosan alakult ki világszerte a múzeumok hivatásának vitája is. A magyar fővárosi múzeuma 1913-ban kapta az első kritikákat, amelyeknek tükréből megítélhetjük fejlődésének pozitív és negatív oldalait. Konzervatív részről hangsúlyozottan nem talánnak hiányosságokat működésében, de mégis figyelmeztetik a múzeumok fő feladataira: 1. a tanulni vágyó emberek szabad iskolája; 2. a tudományos kutatás egyik legfontosabb eszköze legyen, s két munkafeladatnak össze kell fonódnia. Szabó Ervin és köre élesebben bírálja: „... túlságosan elébe helyezik a kultúrhistoriai értéket (a gyűjtésnél) a művészi becsnek... a tudományos múzeumok kiállításai untató temetők... a kiállításba csak olyan tárgy kerüljön, aminek nevelő értéke van, típusok esztétikai és rendszeres bemutatása... biztosítja a tömeg rokonszenvét...” Szabó Ervin helyénvalónak látja azt is, hogy kifejtse a fővárosi múzeumok demokratizálásának módszereit is. Első szocialista forradalmunk fontos szerepet szánt a múzeumoknak, 1919-ben a természetudományi szövetség múzeumi ankétot rendezett, amelynek nyomtatott beszámolója szerint „a mostani Fővárosi Múzeum csak Budapest történetét szemléltető gyűjtemény... a nagyközönség igényeit nem elégíti ki...”; „a múzeumok az egyetemes közművelődés legszámottevőbb intézményei... egyidőben szólnak az értelemhez, a kedélyhez és a szépérzékhez... a múzeum üdülőhely legyen a munkában kifáradt, de tanulni vágyó laikusnak, tágas olvasóteremmel, a tár mellett a népszerű művekkel, amelyekre utaljanak a kiállítás magyarázó táblái és katalógusai...”

Az első világháborút követő gazdasági nehézségeket a múzeum is megsínylette, de 1922. január 1-én Nagy Lajos múzeumi szolgálatba lépésével újabb fellendülés kezdődött mégis. Kuzsinszky mellett az ő szervező és kezdeményező készsége, fiatalos tettereje serkentette új lendületre a gyűjtő, ásatás munkát és indította el a tudományos publikációk egész sorát. A Nagyszombat utcai katonai amfiteátrum Vidor utcai szakaszának, az aranyhegyi árok melletti római temetőnek, a Raktár utcai Cella trichorának, a Kiscelli úti katonai fazekasgyárnak, a Tabán római emlékeinek, a Március 15. téri római tábornak, a csúcshegyi villának stb. feltárása mellett a polgárváros és a katonai tábor számtalan részletét kutatta fel és Aquincum szűkebb területén túl is tisztázta a római limes és Ulcisia Castra (Szentendre) számos pontját. Az aranyhegyi bika, a katonai amfiteátrum felirata, s a világon az egyetlenként számon tartott víziorgonája (hydraulus) mellett a leletek tízezreivel gazdagította a múzeumot. Tudományos eredményeit mintaserűen, gyorsan és számos nyelven tette közzé. Nagyobb önálló kötetei mellett (Az óbudai ókeresztény Cella trichora a Raktár utcában. Bp. 1931. — Az aquincumi orgona Bp. 1934. — Budapest az ókorban. Bp. 1942. — Az Éskü téri római erőd. Pest város őse. Bp. 1946.) közel másfélszáz tanulmánya és cikke jelent meg főleg a Budapest Régiségei c. múzeumi évkönyvben (amelynek XIII., XIV. és posthumus XV. kötetét szerkesztette is), bel- és külföldön, önállóan és folyóiratokban. Kuzsinszky mellett (A gázgyári fazekastelep Aquincumban. Bud. Rég. XI. 1932. — Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934) — több más, nem a múzeum szolgálatában álló tudósunkat nem említve —, az ő munkásságának is köszönhető, hogy a külföldi szakkörök annyira megbecsülték a magyar régészeket. Valóban a Fővárosi Múzeum régész vezetőit több külföldi tudományos társaság tiszteli meg tagsággal, kongresszusokra meghívásokkal stb. A Múzeumi (világ) Szövetség kongresszusát 1928-ban fővárosunkban tartotta. A berlini régészeti társaság ülésén Rodenwaldt professzor külön előadásban mutatta be 1929-ben a magyarországi szakkönyvtermést és jelentette be, hogy Nagy Lajost és több honfitársát bízták meg Pannónia kultúrájának kutatásával és megírásával német szakfolyóirat számára. Ezen fél évszázad fejlődését szerencsésen zárja le a tudományos feldolgozás vonalán Budapest története ókori kötetének kiadása 1942-ben, Tompa Ferenc, Alföldi András, Nagy Lajos és László Gyula összefoglaló munkája. Az egykorú kritika találoán hangsúlyozza, hogy Kuzsinszky Bálint első összefoglaló áttekintése óta eltelt kerek fél évszázad jelentős fejlődése meglátszik az új szintézis színvonalán, amelyben a szerzők a mindennapi élethez is közelebb akarják vinni az emléktanyagot — pl. Tompa F. itt mutatta ki, hogy Budapest területének története már az őskorban is azonos az egész ország történetével.

A nemzetközi színvonalra emelkedett tudományos munka mellett Nagy Lajos szervező és kezdeményező készségével nemcsak a főváros két pontján (III. Flórián tér 3., V. Március 15 tér) létesít föld alatt fenntartott ókori építmények körül múzeumot (valamint városi múzeumot Szentendrén), hanem a békásmegyeri és szentendrei szigeti ásatásaival megveti a Fővárosi Múzeum őskori gyűjteményének alapját is. Az ő előterjesztésére állítják fel a fővárosi ásatások központi irányíthatása végett 1936-ban az Ásatási és Régészeti Intézetet is. A föld alatt fenntartott múzeum gondolatával Nagy Lajos pl. Bécsset mintegy két évtizeddel előzte meg, ahol csak 1950-ben nyitották meg az első „Ruinenstätte”-t. A múzeum fiatal tudományos kutatói is gazdag eredményeket érnek el: feltárták a polgárváros északi kapuját, déli, eddig ismeretlen részeit és a Városhal egy részletét. Befejeződött a katonai amfiteátrum feltárása, és megkezdődött a hajógyári szigeti helytartói palota kiásása. Ezenkívül számos kisebb ásatás folyt gazdag leleteredménnyel. Folytatták ebben a korszakban az Aquincumi Múzeum kiépítését is: az 1904-ben (Bárczy István személyi megértésének köszönhetően) megkezdett oszlopos tornác (köemléktár) építését, amely végül patkó alakot nyert. 1944. IX. 5-én légitámadás során súlyos bombák rongálták meg „lakhatatlanságig” az épületet és a rommezőt; a rákövetkező háborús télen a Fővárosi Múzeum többi osztályainak pincéiben elhelyezett emléktanyag kb. 2/5 részben megsemmisült az utcai harcok során.

*

A felszabadulás után a múzeum első életnyilvánítása, miként az alapításnál, ugyanígy az újjáépítéskor is kiállítás megrendezése volt, 1946-ban, „Budapest múltja” címen, az 1928-ban megvásárolt Károlyi-palotában. A célja mindenki számára közérthető módon rekonstruálni a főváros területén élt társadalmak történetét, a művészettörténeti értékű tárgyak mellett a mindennapi élet eszközeit is bemutatni, amelyek révén megelevenedik az itt élt népek művelődése. 1948-ban nyílt meg az Aquincumi Múzeum, az elsőnek újjáépített, állandó régészeti kiállítással. A bírálók szerint: „tele kezdeményezéssel . . . szakszerű felépítésben . . . a kiállítás külső formája szinte puritán egyszerűségű . . . házilag végezték (a múzeum dolgozói) az épület helyreállításának túlnyomó részét is . . .” 1953-ban újabb római kori helytörténeti múzeum létesült és nyílt a III. Korvin Ottó u. 61. sz. alatt, majd 1961-ben a Rommezei Múzeum kiállítását újítottuk fel. Ugyanekkor az Aquincumi Múzeum körüli rommező bekerítése is befejeződött, és megkezdődött a rommező parkosítása, tartós gatzalanítása, általános talajegyengetése is. A Fővárosi Múzeum személyi állománya 1902-ben: igazgató és altiszt. Az 1938. évi annyira várt fővárosi státuszrendezés óta, amely az Aquincumi Múzeum (ásatási intézeti) osztályvezetője mellé két tudományos munkatársat, két restaurátort, adminisztrátort, bentlakó gondnokot rendszeresített a fizikai munkásokon kívül, — népi államunk megértése folytán következett be személyzeti állományunk ugrásszerű emelkedése. 1961-ben átszervezték a BTM-ot és az Ős- és Őkörtörténeti osztályt, amely az Aquincumi Múzeumot is magába foglalja, vezetője 11 tudományos munkatárs és 3 konzervátor, 1 fotós, 1 építész munkájára támaszkodhat az adminisztratív, fizikai és kisegítő munkaerőkön kívül. A személyzeti állomány ezen fordulatszerű megerősítésére nagy szükség is volt, mert 1945 után az újjáépítés és a szocialista építés egyre gyorsuló üteme a mentőásatások özönét róttá a Fővárosi Múzeum régészeire is. És végre megvalósult a kutató és feldolgozó munka tervszerű irányítása is, 1950 óta az évi tervek perspektivikus mederbe terelték a kutatást. Nagyméretű tervásatások is indultak (pl. az Óbudai Hajógyár területén a helytartói villa feltárásainak folytatása). Ezenkívül a Főváros a városrendezési tervek előkészítéséhez is ásatásokat tesz lehetővé, hogy a tervezők támpontokat nyerjenek a városkép történeti súlypontjának rögzítéséhez. A múzeumi munka eredménye a látogatók számának emelkedésében is megnyilvánul: az 1902—1904. években az aquincumi múzeumot évente 14—20 ezer érdeklődő kereste fel, az 1938—1942. években átlag 22 ezer, de 1958 körül, amikor a művelődni akaró dolgozók tömege érthetőbbé tett kiállítás tárgyai közé lépett be, kb. 50—60 ezer fő nézte végig a kiállított gyűjteményt, eltekintve attól a sok tízezertől, akik csak a környező rommezőt látogatták. A látogatók személyes élményei mellett a múzeum munkatársainak tudományos publikációi — elsősorban a Budapest régiségei XVI—XX. kötetében, de sok más, önálló kötetben és folyóiratokban — is hozzájárultak a múzeum hivatásának jobb betöltéséhez.

SZILÁGYI JÁNOS

Az Intézet a Fővárosi Múzeumok egyik osztályaként 1936-ban alakult meg, szerény létszámmal (1 igazgató, 1 tudományos tisztviselő, 1 konzervátor, 1 betanított szakmunkás), V. Károlyi u. 16 sz. alatt. Az új intézet megalakulásakor az alapító Nagy Lajostól részben feltárt tabáni ős- és római kori telepek anyagát, néhány népvándorlás- és honfoglaláskori együttest (Tabán, XIV. Mexikói út) és néhány szakkönyvet mondhatott magáénak.

Az Intézet feladatkörét a szervezeti szabályzat Budapest területén a régészeti kutatások, elsősorban az ásatások egységes szervezésében és szakszerű elvégzésében jelölte meg. A feltárt régészeti anyag, konzerválás és tudományos feldolgozás után a korszak szerint illetékes múzeumi gyűjteménybe került. Az eddig szétszórt és sokszor ad hoc-szerű ásatási munkát az új intézmény volt hivatva összefogni az őskortól kezdve egészen a középkorig, és a szélesebb keretbe ágyazott várostörténet szempontjából elsősorban fontos feladatok megoldására irányítani. Az intézmény munkaterülete kezdetben nem szorítkozott Budapest közigazgatási határára, hanem észak felé kiterjedt Szentendrőig, ahol régészeti gyűjtemény (múzeum) akkor még nem volt.

Az új ásatási intézményt a régészeti tudományok egészséges fejlődésének szükségletei hívták életre. Az Intézet megalakulása előtt a főváros területén sem az őskori, sem a népvándorláskori, sőt részben a római kori régészeti leleteknek sem volt illetékes gazdája. Az utóbbié ugyan az Aquincumi Múzeum lett volna, azonban az aquincumi polgárváros gondozása, majd az Óbudán jelentkező feladatok a múzeum erejét majdnem teljesen lekötötték. Így történhetett, hogy e század első harmadában a főváros területén napvilágra került nagyjértékű régészeti leletek, mint pl. az angyalföldi kora vaskori kincslelet, a II. Fő utcai kora császárkori telepanyag, a Csepel-szigeti avarkori kardmellékletes sírlelet, hogy csak a fontosabbakat említsük, más gyűjteményekbe kerültek. Az új intézmény létrehozásával nemcsak ezt az egészségesnek nem mondható helyzetet kívánták megszüntetni. Az Intézet vezetője és közvetlen munkatársai szeme előtt nemzetközi színvonalat elérő ásatási intézmény kiépítése lebegett, amely rendszeres munkával megteremti a korszerű várostörténeti feldolgozás számára szükséges tudományos alapot. Munkájához az új intézmény kezdettől fogva megkapta a közvetlen felügyeleti hatóság, az akkori Fővárosi Tanács XI. ü. o. vezetőjétől, és múzeumi előadóitól (Némethy Károly, Péczely Béla, és Zakariás G. Sándor) a szükségesnek ítélt támogatást.

Az intézmény felszabadulás előtti munkáját a sokrétű ásatás jellemzi. E munka fontosabb eredményeit, inkább ízelítőül régészeti korszakok szerint az alábbiakban foglalnánk össze.

A békásmegyeri Vizművek területén végzett — még inkább leletmentő jellegű — ásatáson a Duna középső folyásvidékének mondhatni valamennyi őskori kultúrája előkerült. De talán még ennél is fontosabb volt, az ugyanitt talált IX. századi zárt kemenceanyag, amely Budapest területén eddig is egyedülállóan példázza az avar birodalom felbomlása utáni időszak művelődési viszonyait.

Nem nagyszámú, de településtörténeti szempontból igen jelentős ősrégészeti anyagot eredményezett a Csepel-szigeti Szabad Kikötő bővítésekor feltárt néhány urnasír abból a késő bronzkori — kora vaskori átmeneti időszakból, amikor kelet és észak felől egyaránt erős kulturális ösztönzések jutottak el hozzánk. Ennek az időszaknak a Váli műveltséghez sorolható nagyobb sírszámú urnatemetőjét a Szentendrei-szigeten ásta fel az intézet igen nehéz körülmények között. A Pesterzsébeten feltárt Vátya-kultúrák urnatemető sírjai a Duna-balparti bronzkori műveltségre hoztak újabb adatokat. A rendszeresített terepbejárások, később hitelesítő ásatások, és leletmentések további őskori telepek és temetők nyilvántartásához vezettek. (III. Békásmegyer-Pusztatemplom, és Bécsi út; II. Istenkút; XI. Gellérthegy és Kamaraerdő; IV. Káposztásmegyer-Vizmü stb.)

A római kori témák közül ezekben az években megtörtént Aquincum északi szárnyerődjének, a szentendrei tábor legfontosabb részeinek feltárása. Ugyancsak ásatással tisztázták, hogy az ottani illyr őslakosság megerősített telepe nem templomdombon keresendő,